

Deme János–Kovári Melinda–Zombory Máté:

Az Én történelme

A Történelem migráns magyarok
visszaemlékezésében¹

– És akkor mindig hallgatta a „Szabó család”-ot. Tehát ilyen táskarádió volt a stélázsín, és azt hallgatta. És ez engem baromira, tehát ez engem annyira idegesített ez a szabócsaládozás, tehát ilyen izé, ilyen állandóan már nézte az órát, hogy most jön a Szabó család, meg a izé. Érted, nem? Van még Szabó család Pesten, vagyis Magyarországon?

– Van.

– Van. Jól van akkor... Jéézus Mááária!

(Részlet az egyik interjúból. Az interjúalany éppen nagyapja emlékét eleveníti fel a hatvanas évekből.)

Bevezetés

„Mennyire hihető és mire jó, vagy mire alkalmas – ezeket a kérdéseket minden történésznek fel kell tennie, midőn személyes dokumentumokra, naplóra, memoárra vagy orális történetre alapozza vizsgálódásait” – írja Gyáni Gábor az oral historyval kapcsolatban.² A történelem vizsgálatakor számos bizonytalanság fakad abból, hogy a személyes jellegű forrásokban a „külső világra” utaló referenciák rendkívül megbízhatatlanok. E faktuális bizonytalanság (Vértesi 2004) forrása lehet, hogy a történelmet a személyes élettörténettől elkülönítve, mintegy azon kívülként teszik vizsgálat tárgyává. Így van ez, ha egy történelmi esemény vagy jelenség rekonstrukciója a kutatás célja, de akkor is, amikor például traumatikus történelmi események identitásra gyakorolt hatására kérdeznek rá. Nem sokkal megnyugtatóbb a helyzet, ha az élettörténeti beszámolót a múlt reprezentációs gyakorlatként tekintve, „egymás mellett létező részleges igazságokat” (Tóth 2000) vagy „lehetséges történelmeket” (K. Horváth 1998) tárnak fel. Az alábbiakban bennünket – nem lévén történészek – elsősorban a jelen és

¹ A kutatás során az empirikus anyaggyűjtést az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete anyagilag támogatta.

² Gyáni (2000: 128–144). A tanulmány a *BUKSZ* 1998-as őszi számában jelent meg először.

az identitás érdekel: az elemzett élettörténeti interjúkat szövegnek, és nem forrásnak tekintjük. Így a történelemre vonatkozó kérdés is átalakul: mire jó, vagy mire alkalmas az egyes számú, nagybetűs Történelem a személyes múlt írásában? Mi a történelem, ha az identitás problematikája felől kérdezzük rá?

Ebből a perspektívából a „külső világra” tett önéletrajzi referenciák megbízhatatlan kijelentésekből a kutatás tárgyát képező gyakorlatokká válnak. A „külső világot” a történelem (és nem a történettudomány) diskurzusának tekintjük, amelyet a visszaemlékezők különféle stratégiák mentén megidéznek. De miképpen állhat a történelem a „személyesség” szolgálatában? A ’személyesség’ (personhood) fogalma³ azon a belátáson alapul, hogy az én nem adott és nem állandó entitás, hanem a múlt folyamatos újírása során (és nem eredményeként) artikulálódik. Ahhoz, hogy valaki kulturális értelemben valakiként, tehát szavaieért felelős személyként reprezentálhassa magát, nem elégséges csupán a narratív identitás konstrukciójához elengedhetetlen képességekkel rendelkeznie. Annak ellenére, hogy az önmagunkról szóló beszéd szabadsága az individualizációs tézis szerint mindenki számára egyaránt adott, az önéletrajzi megszólalónak a sikeres önreprezentáció érdekében több diszkurzív kényszernek is alá kell vetnie magát (Eakin 2001). Ezek közé tartozik elsősorban az őszinteség, beleértve az „én teljes bemutatását” és az igazságkritérium „megfelelő” alkalmazását, az áttetszőség, amely szerint a szövegnek nem szabad megcsinálnak látszania, illetve a realizmus (Z. Varga 2000). „A realizmus abban a hitben gyökerezik, hogy van a világnak olyan, mindannyiunk számára közös szintje, melynek létezése minden vitán fölüli áll, melynek magától értetődősége és egyértelmősége nem kérdéses, amely önmagában is jelentéssel telített, amely a létezés nagy közös témáit foglalja magában, továbbá hogy ezek nyelvben való megjelenése meghagyja őket a pusztán létezés szintjén érzékelhető mivoltukban” (uo). Ilyen közös szint többek között a történelem: a személyes emlékek hiteles felidézése történelmi keretet igényel, lokalizációt a „külső világban”, időben és térben egyaránt (Kónya 2002). A személyes múlt eseményeinek azonosítható helyszíneken és korokban kell játszódnia (még akkor is, ha az azonosság tagadása vezérli a cselekményt: „én ott jártam, ahol még senki” – ekkor azáltal, hogy más is eljuthat oda, az azonosság lehetősége hitelesíti). Ilyen értelemben a Történelem a személyesség feltétele.

Könnyen belátható, hogy a „külső világra” referálás, a történelem idézése nem csak az énelbeszéléseket módosítja, hanem a Történelmet is. Más szóval, kutatásunkban a történelem nem egyszerűen alap, amelyen a személyiség kibontakozhat, hanem maga is narratív konstrukció, amely részévé válik a személyesként artikulált múltnak. Így tehát az említett referálás olyan lokalizációs gyakorlat, amely nem egyszerűen „megtalálja” a történelmet, hanem használja, ezért egyúttal alakítja is, méghozzá az én szolgálatában. Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a történelem performatív idézése miképpen oldhatja fel az önreprezentáció paradoxonát (Leigh 2001), amely abban áll, hogy az egyénnek egyszerre kell egyedinek és reprezentatívnak (a tipikus és a képviselői értelmében) mutatkoznia. Egy történelmi esemény személyes múltként történő konstrukciója közösséget képes teremteni másokkal, akik

³ E diszkurzív terminus használata egyfelől azért indokolt, mert a személyiség fogalmával ellentétben nem implikálja valamely eleve adott belső világ létét, amelyhez a szuverén szubjektumnak kizárólagos és problémamentes hozzáférése van [lásd erről pl. Linda Anderson (2001) kiváló összefoglalását]. Másfelől a személy mivolt kulturális dimenziójára helyezi a hangsúlyt: azon diszkurzív kényszerekre ill. performatív aktusokra vonatkozik, amelyeknek engedelmességre, illetve amelyeket elvégezve a megnyilatkozó mások számára személyként jelenik meg [ehhez lásd pl. Paul John Eakin (1999)].

szintén „megélték” a történeteket, ugyanakkor a narratív konfiguráció folytán a személyes identitás konstitutív elemévé válik.

A migráció kutatása alkalmasnak tűnik e problematika kibontására, mivel sorseseeményként (Tengelyi 1998) provokálja az identitásmunkát: az elvándorlás olyan fordulópontként értelmeződik, amire reflektálni kell.⁴ A migráció elbeszélése értelmezhető az időbeli és térbeli destabilizáció reakciójaként. Így például a migránstörténetek „élményuniverzumához” tartozik az „önmagam maradás”, vagyis annak tematizálása, hogy a beszélő a változások közepette megőrizte önmagát (Ehmann 2002). Az időbeli állandóság biztosítása⁵ mellett a helyválttatás a térbeli lokalizációt valószínűsíti. Így tehát azt mondhatjuk, hogy témánk szempontjából a migráció élettörténeti eseménye azért kap különös hangsúlyt, mert a visszaemlékezők számára a Történelem (is) problematizálódik. Tulajdonképpen ezt a problémát vetettük fel az interjúalanyok számára, amikor a szóbeli beszámolók témáját a határátlépésben jelöltük meg (meghagyva egyúttal a lehetőséget, hogy a határ fogalma szabadon értelmeződjön).

Az alább értelmezett interjúk 2004-ben, Berlinben végzett kutatásunk keretében készültek. Magyarokként kerestünk fel külföldön élő magyarokat. Így az interjúhelyzet „felszólító jellege” önmagában a vizsgálandó lokalizációs gyakorlatok alkalmazására készíti a kérdezett és a kérdezőt egyaránt, akár csak az interjú helyszíne, Berlin, ahol a „határkérdés” még ma is napirenden van. Az általunk tematizált *határ* fogalma arra szólítja fel az elbeszélőt, hogy alkalmazza az „itt–ott”, a „Kelet–Nyugat”, az „akkor–most” diszkurzív oppozícióit. Az elkészült interjúk közül hármat választottunk ki azért, hogy bemutassuk, a történelemre referálás diszkurzív gyakorlata miképpen járulhat hozzá az önazonossághoz.⁷ Az alábbi három interjú érzékletesen mutatja, hogy olyan „történelmiként” definiált kategóriák, mint a rendszerváltozás, a berlini fal leomlása, a szocializmus, a kommunizmus, a kapitalizmus, a Kádár-korszak, a keleti és nyugati blokk stb. az énelbeszélésekben a legkülönbözőbb eszközöként, illetve a legkülönbözőbb diszkurzív technikákkal alkalmazhatók.⁸

A történelmen kívüli Történelem

A berlini fal leomlása után hirtelen láthatóvá, belakhatóvá váltak a határsáv kiürített házai, ezeket az épületeket tömegesen szállták meg előbb német, később más európai országokból

4 Vö. pl. Kanyó (2002); Kovács–Melegh (2000); Melegh (1999); Hoffman (2004).

5 Mint a narratív identitás alapvető kritériuma. Lásd Ricoeur (1992).

6 Kutatásunk a határátlépések személyes elbeszéléseire irányult. Ezt elmondtuk interjúalanyainknak, majd arra kértük őket, meséljék el élettörténetüket.

7 A lehetséges félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a Történelem a maga temporalitásával és helyeivel nem kizárólag migránstörténetek koherenciájához járulhat hozzá, ugyanakkor a migránsok élettörténeteiben nem kizárólag a Történelem játszhat szerepet az én rögzítésében. Másrészt fontos az is, hogy „Történelem” és „személyes” között a visszaemlékezés modalitása alapján teszünk különbséget, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az elbeszélő kritériumai szerint, ezért korántsem biztos, hogy a térbeliséget tekintve az otthon, vagy az időbeliségre nézve a korszak fogalma minden migránselbeszélésben történelmi jelentőségre tesz szert.

8 Szakmai eljárásunk etikai megfontolásait szem előtt tartva, az interjúszövegek ismertetésekor és idézésekor mindazon adatokat önkényesen megváltoztattuk, melyek olvasóink számára felfedhetnék interjúalanyaink kilétét. Legfőképp azért jártunk el így, mert az interjúkészítés és elemzés általunk gyakorolt módszerével e cikkben vizsgált összefüggések csakis rajtunk, de semmiképpen sem interjúalanyainkon kérhetők számon. Interjúalanyainknak pedig ezúton szeretnénk köszönetet mondani azért, hogy készségesen elmesélték nekünk élettörténetüket, és bizalommal hozzájárultak a velük készített interjú tudományos célú felhasználásához, publikálásához.

érkező fiatalok. Az önkényes házfoglalásokkal szó szerint tér jött létre Kelet és Nyugat között, így előfordulhatott, hogy Magyarországról az út nem Nyugat felé, hanem Kelet és Nyugat közé vezetett. Új, eddig elzárt tér nyílt meg, ez a hely furcsa módon maga a demarkációs vonal.

E. Budapesten született. Apai és anyai nagyszülei egyaránt szőlősgazdák voltak az ország neves borvidékein. Apai nagyapja a második világháborúban katonatisztként szolgált, nyilas múlttól nem esett szó a családban, de idős korában is Hitler-bajuszt viselt, és nyíltan hangoztatta antiszemita nézeteit. Szülei már Budapesten ismerkednek meg, kollégák egy vállalatnál. E. egyéves, amikor szülei elválnak. Nővérével együtt édesanyjával marad egy lakótelepi lakásban. Édesanyja újra megházasodik, férjhez megy egy nála 12 évvel fiatalabb férfihoz, aki akkor tölti sorkatonai szolgálatát. Édesapja szintén újránházasodik. E. 8 éves, amikor az idősebb öccse születik („anyai” ágon), 17 éves, amikor a fiatalabb öccse. Édesanyja és nevelőapja E. gyerekkora óta alkoholproblémákkal küzd, mindennaposak otthon a veszekedések. E. szakközépiskolásként – a nyolcvanas évek végén – anarchista, punk frizurát és ruhákat visel, az iskolában akkoriban mindez meglehetősen szokatlan; kivívja a tanárok ellenszenvét, extravagáns öltözködése mellett azonban jó tanuló, egyetemre készül. A rendszerváltást követően barátnőjével csatlakoznak egy sorkatonai szolgálat eltörlését követelő szervezett anarchista csoporthoz, aktivisták, tüntetésekre járnak, szórólapokat osztogatnak. E csoportban hallanak először a berlini foglalt házakról. 18 éves, amikor édesanyja és nevelőapja újra inni kezdenek, E.-nek kell vigyáznia egyéves kisöccsére. Barátnője apja ebben az évben meghal alkoholizmusa miatt. Egy családi veszekedés után a két barátnő egyik napról a másikra elhatározza, hogy a közelgő érettségi vizsga ellenére Berlinbe szöknek. E. a postástól átveszi a családi pótlékot, a pénzből másnap már a vonaton ülnek. Beköltöznek az egykori fal környékén lévő foglalt házak egyikébe, otthonról hozott pénzüket osztják be, kidobott élelmiszert esznek, akárcsak a foglalt házak többi lakója. Illegális bevándorlóként, hogy ne legyen kitéve az idegenrendészeti hatóságok zaklatásainak, E. névházasságot köt egy spanyol származású, német állampolgárságú férfival. Több foglalt házban él, egyik lakóhelyén a házfoglaló fiatal művészek mozit, kávézót és galériát alapítanak, E. itt kap először fizetést, mindenesként dolgozik. Mozigépész, kiállításokat szervez, plakátokat készít, felszolgál a kávézóban, amíg – egy „hatalomváltást” követően – az új vezetés társaival együtt el nem távolítja az „intézményből”. Együtt él egy mexikói származású fiúval, gyerekek születnek, de kapcsolatuk megromlik, és szakítanak. A fiú azóta is egy foglalt ház lakója. E. egyedül neveli fiát, bolti eladóként állandó munkát kap. Barátnője segítségével 2000-ben sikerül albérletbe költöznie, az interjú évében a dolgozók középiskolájában készül az érettségire. 2001-ben nevelőapja öngyilkos lesz, édesanyja továbbra is iszik, E. nyaranként látogat haza fiával édesanyjához és féltestvéreihez.

Történetét E. iskoláinak felsorolásával kezdi, majd családtagjait mutatja be. Jó mesélő, szemléletes történeteket elevenít fel, az olvasó/hallgató úgy érezheti, barátnőjével együtt maga is társa a szakadt, punk öltözötű kamasz lánynak, aki a Fekete Lyukba jár, rockfesztiválokat látogat, és végigsátorozza Magyarországot. Majd a kamasztörténet fordulópontához érkezik: az otthoni problémák miatt „mindenkinek”, azaz a barátnőjének is „betetőzött”:

És akkor egyszerűen egyik pillanatról a másikra mi elhatároztuk, hogy elmegyünk.

A „két kamaszlány lelép otthonról” című történet a rendszerváltás díszletei között játszódik. E. a 80-as évek végén, 90-es évek elején anarchista, olyan szubkultúra tagja, amely éppen az államhatárokat, a nemzetiséget, az államiságot kérdőjelezi meg.

Tehát így sokat hallottunk már így Berlinről, hogy hú, az tök jó, mert most, hogy ugye egy évvel azelőtt történt, két évvel azelőtt történt, hogy a falat lebontották, és akkor megindult ez a házfoglalós mozgalom Berlinben. Ott [az anarchistáknál] hallottunk sokat így Berlinről, hogy így meg úgy a házfoglalók milyen jók, tehát ez már így bennünk volt, hogy van egy ilyen Berlinben, de amúgy semmit nem tudtunk mi Németországról meg Berlinről. Nekünk is ez volt a fejünkben, hogy Németországban mindenki szőke, a fele az szőke, kékszemű, a másik fele meg náci, ilyen horogkeresztes dzsekiben, és rögtön meg fognak minket verni.

A berlini fal leomlása E. történetében nem egyszerűen a keleti–nyugati határ elmosódását jelenti, és nem is valamiféle eufórikus világegyesítést. A fal leomlásával az egykori határsáv helyén „senki földje” képződött, üres házakkal, ahova beköltözhetett akárki. Ez a történelmi referencia egy „történelmietlen” teret nyit meg. E hely vándormozgalmak célpontjává vált, mintha a Kelet–Nyugat választóvonal között megnyílt volna egy üres, még szabad, lakatlan tér, ami nem Kelet és nem Nyugat, ahol megszűnik mindaz, ami addig körülhatárolta az embereket. A foglalt házak földje a magyarországi punkok elbeszéléseiben az anarchia paradicsoma. E.-ék Berlinbe érkezésekor azonban e hely hirtelen kérdéssé válik – legalábbis számukra:

...valamilyen külvárosnál szálltunk ki, foglalt házat akartunk keresni, először azt akartuk megtudni, hogy hol van a fal. Mert mi úgy hallottuk, hogy a fal mentén vannak az új foglalt házak. Járókelőket kérdeztünk, de ugye erre két szó van, a Wand és a Mauer. Mi a Wandot kérdeztük mindig, és csodálkozva néztek ránk, de hát milyen Wand? Mi meg őket néztük hülyének, hogy ezek ilyen bunkók, hogy alig telt el két év, hogy a fal ledőlt, és már úgy csinálnak, mintha nem is tudnák, hogy miről van szó!

Magyarországról a foglalt ház és Németország egymást kizáró jelentéseknek tűntek, mintha a „németiség” és a nemzetek, államok alatti-feletti anarchia nem ugyanazon területen működne. E.-ék nem Németországba vagy Berlinbe, hanem kifejezetten a foglalt házakba indultak. A belső tereket elválasztó falat jelölő *Wand* szót keverik a külső tereket elválasztó falat jelölő *Mauer* szóval, mindemellett szerintük a berliniekről elképzelhető, hogy egyszerűen meg nem történté teszik a falat, két évvel a leomlása után. Berlin, a németek és a foglalt házak közötti összefüggések E. számára kaotikusak és esetlegesek.

A foglalt házak terében és idejében karneválszerűen minden korábban definiált identitás felfüggesztésre kerül: a német fiataloké éppen úgy, mint E.-ék jól körülírt és jelzett anarchista-punk léte.

Mi, mint magyarok, Magyarországon mi csak ilyet ismertünk, hogy punkok. Tehát hogyha valaki egy kicsit más, akkor most vagy heavy metal, annak idején, ugye, voltak a punkok, akkor voltak a mit tudom én, mi volt a Depeche Mode, meg ilyesmi voltak, meg diszkó, de olyanok, mint itt, ez az alternatív réteg, ilyen nem volt, tehát én soha nem láttam ilyen embereket. Fiú ilyen női kombinékban, iszonyú, fekete a mocsoktól, tehát abszolút higiéniahány, minden iszonyú mocskos, és mindenkinek a haja így ragad össze, és ilyen iszonyatos ruhákat vesznek föl, tehát minthogyha ilyen hülye színdarabból kerülnének oda. És mi meg nagyon meg voltunk ijedve, hogy úr isten, most ezek kik tulajdonképpen, hol vagyunk? És mi ketten meg a barátnőmmel meg tényleg szerintem egy csomót gondolkozhattak ott az emberek rajtunk, hogy mi tulajdonképpen normálisak vagyunk-e, vagy mi, mert mi teljesen ilyen más világba csöppentünk, tehát szerintem ők az ilyen keleti országokból nem is nagyon ismertek még előtte így embereket.

A magyarországi underground szubkultúra kozmopolita-anarchista színei a foglalt házakban hirtelen „kelet-európai” furcsasággá válnak. A helyzet abszurdítását a mi–ők definíciók

kölcsönös furcsa meghatározása adja: a tükör nem töredezett, nem torz és nem is görbe, E.-ék számára az „ők” a „furcsák”, akik attól válnak egyneművé, hogy nem a különállás ismert jeleivel állnak külön (nem Depeche Mode-osok, metál-osok vagy punkok, és még csak nem is „németek” „szőke vagy náci” értelemben). A foglalt házak német lakói számára E.-ék lakáskeresése különös és nehezen értelmezhető. A 90-es évek elején az üresen maradt házakba elsősorban német fiatalok költöztek, a „kamaszok lelépnek otthonról” történetek számukra „belföldön” játszódnak, E.-ék az ő nézőpontjukból talán túl messzire mentek – túl messziről jöttek. A foglalt ház szabadsága azonban éppen ebből a definícióékküliségből ered, E.-ék furcsasága, a mákos tézta, a kis német–magyar szótár és a „hogyan kerül ide ez a két lány?” kérdés pillanatok alatt illeszkedik a lakók furcsaságaihoz, az első nap szobát, otthont kapnak, mint bárki más, aki még arra téved.

A foglalt házak és a foglalt házak városa az anarchia földje – punk értelemben. A foglalt házakban nincs definiált magántulajdon, nincs hierarchia, hatalom, kényszer. A fal leomlását követő időszak sajátos interregnum: definiált (magán- és állami) tulajdon, hatalom nélküli idő és tér.

És be volt osztva az egész kerület, meg a másik kerület ilyen, vannak ezek a Kaiserek meg Kauffhoff, vagy ilyen, ezek a nagy kajás boltok. És akkor mindent tudtunk, hogy hova lehet jól menni guberálni. Mindenki beosztotta, hogy ma ők mennek guberálni, ma ők mennek, és akkor mindenki jött meg ilyen nagy teletömött hátizsákokkal, és az egész szét lett osztva. Zöldség, gyümölcs, olívaolaj. Meg a ruházkodás is az volt, hogy mi sétáltunk az utcán, és ki voltak rakva az ajtó elé a használt ruhák ilyen zacskókba. Meg, tehát tényleg, mi csak mentünk, és találtunk mindent. Mi találtunk rádiót, kenyérpírtót, mindent így összeszedtünk, tehát különösebben nem is kellett keresni, csak néha így sétálgatás közben, de jó!, fölszedni. És szerintem ez is csak akkor volt, szerintem se előtte, se utána nem volt ilyen idő. Én meg azt hittem, hogy hű!, ezek a németek, ezek mindig így élnek, hogy mindig mindenki van dobálva, és csak így keresni kell. Meg pont kifogtuk azt az időszakot, mikor ez a nagy újjáépitése a keleti blokknak.

A Történelem E. élettörténetében erre az időszakra korlátozódik; meg is fogalmazza, hogy: „se előtte, se utána nem volt ilyen idő”. Az élettörténeti narratíva ezen idő (el)múlásával párhuzamosan a „saját hely” fokozatos megtalálását bontja ki. Előbb ablakai lesznek a foglalt házban kapott szobának, majd kályhát is kapnak, később E. vízőblítéses WC-vel ellátott foglalt házba költözik; megkapja első munkáját, albérletbe költözik, és így tovább egészen a jelenig, amikor életében először napi rendszerességgel, hatórás munkaidőben dolgozik, és az érettségire készül. A főnarratíva a jövőben fejeződik be, amikor már érettségivel a kezében, megtanulva „rendesen” németül és angolul, majd fog „tudni valami normális munkához kezdeni”. E. története nem töredezett, de nem is koherens. A narratíva nem támaszkodik a kronológiai rendre, ebben az elbeszélésben nincs „Magyarország” és „külföld”, vagy „Nyugat”, nincs elvesztett és megtalált otthon a szó „haza” értelmében. E. története nem követi a migrációtörténetek narratíváját, a külföldre utazást, amely szinte kivétel nélkül a kiűzetéstől az egzisztenciális és pszichikai beilleszkedésig tart.

Mint mondja: „És, és én a belső hangra hallgattam, és nem a, nem az értelmemre, tehát a logikus bigyóra.” A „belső hang” a maga módján ad értelmet az otthonról való menekülésnek a családi tűzfészek nyomasztó abszurditásából a foglalt házak karneváli abszurditásába. A náci nagypapa az elbeszélésben éppen olyan groteszk figura, mint a szőke kékszemű/náci németek, a foglalt házak lakói, a falról megfélemező berliniek, vagy az alkoholista szülők. Ironikus helyzetek követik egymást egy ironikus család- és élettörténet narratívájára felfűz-

ve. E. iróniájában szomorúság, reflexió, tragédia és vígjáték vegyül. Ha az elemző által kigyűjtött élettörténeti adatok alapján beszélünk E.-ről, azt mondhatnánk, széthullott családból származik, traumatizált gyerekkora volt, életkörülményei kergették Nyugatra.

A „foglalt ház” története azonban nem ez, nem töredezett, hanem kaleidoszkópszerű, koherens, de ironikusan: a rendezetlenség elve szerint. Ebben az élettörténetben a Történelem maga az átmenetiség, „személyes tranzitológia”, melynek lokalizálása paradox módon olyan történelmietlen Történelmet alakít ki, amelyben felborul tér- és időbeliség. E lokalizációs gyakorlat olyan kötetlen közeget hoz létre, amelyben, és amelyből indulva a főhős szabadon elfoglalhatja a helyét, ahogy elfoglalták a világ minden tájáról odaérkező akkori fiatalok az üresen maradt épületeket. Az anarchista kamaszlány számára valósággá válik az utópia, ám az élettörténet előrehaladtával a kamaszkor mellett a Történelem is elmúlik: megszűnik rendkívüli időtlensége, „a fal leomlását követő időszakká” válik, korszakká, idővé, ahogyan az elbeszélő és az elbeszéltné én a „helyére kerül”.

A Történelem személyesítése⁹ – a személyes történelmiesítése

A történelmi idő és tér T. számára a lokalizáció terepe, amelyen az elbeszéltné én mint személyiség kibontakozhat, ám az énefejlődésnek nem egyszerűen háttere, hanem motorja. Az én a történelem sodrába merül, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy az egyén sorsa a Történelem folyásává válik. T. elbeszélésében a „megfelelő helyen lenni” parancsa történelmi jelentőségre tesz szert, a történelmi korszak pedig az életkori szakasz szerepébe kerül.

T. a hatvanas évek közepén született egy nyugat-magyarországi városban. Apai nagyszülei svábok, otthon németül beszélnek, nevüket nem magyarosították, így unokájuk a mai napig a német családnevet viseli. Mérnök nagybátyja a háború alatt Németországban amerikai hadifogságba esik, és származása miatt nem engedik haza Magyarországra. T. apja vízvezeték-szerelő, anyja ápolónő, van egy bátyja. Hároméves koráig anyai nagyszüleinél élnek, ekkor nagyszülei kivándorolnak Németországba, kint ragadt fiukhoz. T. szülővárosában folytatja tanulmányait. Végzős gimnazista, amikor barátjával közösen elhatározzák, hogy megpályáznak egy egyetemi ösztöndíjat az NDK-ba. Mindkettejüket felveszik. Együtt töltik sorkatonai szolgálatukat „exportteregékként” a többi külföldre kiutazni szándékozó fiatal között, majd Kelet-Németországban különválnak útjaik. T. a nyolcvanas évek közepétől építészmérnöknek tanul Lipcsében. Az egyesült német állam átvállalja a még ki nem fizetett ösztöndíjakat, ezért nem kell Magyarországon munkát vállalnia a külföldi képzés fejében. Édesanyja súlyos beteg, utolsó hónapjait T. vele tölti szülővárosában. Az egyetem után Bécsben vállal munkát egy építészeti irodánál, hogy közel legyen gyászoló édesapjához. Egy barátja javaslatára 1993-ban Berlinbe költözik, ahol hamar talál munkát, azonban problémákat okoz a szükséges papírok megszerzése. Egy ideig feketén dolgozik. Ezt követően egy kelet-berlini építészeti irodában foglalkoztatják legálisan, ahol nyolc évig marad. Szerelemben esik egy német nővel, aki felajánlja, hogy látszatházasságot¹⁰ köt vele, azonban T. visszautasítja az ajánlatot, később szakítanak. A kilencvenes évek közepén egy régi ismerősével köt látszatházasságot.

⁹ E fogalmat jobb híján azért vezetjük be, hogy elkerüljük a „megszemélyesítés” terminus konnotációit. Tulajdonképpen a „Történelem személyivé tételéről” kellene beszélnünk, ám ettől stilisztikai okokból eltekintünk.

¹⁰ A „látszatházasság” több interjúban is szóba kerül. A *névházasság* helyett az interjúalanyok általában a *látszatházasság* kifejezést használják, így ezt mi is megtartottuk.

Mikor „látszatfeleségének” gyereke születik, T.-nek a bíróságon kell lemondania apai jogairól, elválnak. Ezt megelőzően egy munka kapcsán megismerkedik jelenlegi élettársával, egy német lakberendezővel. A kilencvenes évek végén fiuk születik, két évvel később pedig kislányuk. T. egyre nehezebben talál munkát, a családnak anyagi gondjai támadnak. Gyermekei magyarnyelv-oktatásban is részesülnek. Évente ötször-hatszor Magyarországra látogat.

Mielőtt T. iskolái rövid felsorolásával belekezdené személyes élettörténetébe, előbb tisztázza a „családi hátteret”, vagyis német származását meséli el. Az iskolák számbavételét követően arra a sorsszerű napra emlékezik vissza, amikor legjobb barátjával együtt elhatározták, hogy megpályázzák a külföldi ösztöndíjat. A fiatalok a „stresszes” érettségi egyfajta próbájaként belevágnak a felvételibe, Pestre utaznak, ahol három napon át szabadon, tét nélkül élik az életüket. T. hangsúlyozza, hogy szülei arra számítottak, nem kapja meg az ösztöndíjat, ezért nyugodtan elengedték.

A történet annyi, hogy mind a kettőnket felvettek. Tehát komolyra fordult a helyzet.

Az érettségire történő felkészülés mellett egy másik okot is megnevez. Eszerint már gyerekkorától kezdve, „mindig benne volt az, hogy elmenni”.

Tehát abban van nagy kaland is, viszont abban van valami mélység is, mert nemcsak nyelvet, kultúrát, hanem egy szakmát is, legalábbis a diplomát, el kell érni.

Az utazás tehát több, mint kamaszos csavargás, a pesti három nappal ellentétben az NDK-s ösztöndíj már a kezdetektől a tanulás egy lehetőségeként jelenik meg. A sorkatonaságra vonatkozó megjegyzést követően az elbeszélővel együtt azonnal Lipcsébe „csöppenünk”. T. a város rövid leírása után kitér arra, hogy a beilleszkedéshez két évre volt szüksége. Majd így folytatja:

Na most jött ugye itt a fordulat, illetve itt az egyesítés, és itt akkor volt egy ilyen kis időszak, hogy nem tudtuk, hogy itt maradhatunk-e, mert mi magyar ösztöndíjat kaptunk, tehát magyar oldalról, és itt a valutaegyesítés, és ez a, hogy hívják, ez a német márka bevezetése, a magyar állam kategorikusan mondta, hogy nem. Tehát ők ezt kemény valutában nem fizetik. És akkor a nyugatnémetek átvállalták.

A fiatal ösztöndíjas feje felett elkezdődik egy államközi alkudozás, amely végül azzal az eredménnyel zárul, hogy nem csupán a hátralévő ösztöndíjról nem kell lemondania, de már azt sem várják el tőle, hogy az egyetem után öt évig Magyarországon vállaljon munkát. A történelmi fordulat így új lehetőségeket nyit meg számára: „azt mondták, hogy oké, egyetem után mindenki azt csinál, amit akar”. Az egyéni kívüli történelmi esemény tehát egy olyan „időszakot” nyit meg, amely a személyes életút tekintetében rendkívüli fontossággal bír.

A frissen végzett, de a diplomáját még meg sem védő építész mérnök, hogy Nyugat-Magyarországon élő apját heti rendszerességgel meg tudja látogatni, Bécsben vállal munkát. Ezt a „kompromisszumot” T. az osztrákok „másságára”, „zárkózottságára” való hivatkozással, és azzal a megjegyzéssel magyarázza, hogy ekkoriban minden szabadidejét Magyarországon töltötte. Bécs – nem sokkal későbbi – elhagyásának indokai azonban nem merülnek ki ennyiben:

Na, most itt még tudni kell, hogy én pont belesöpöppentem a 90-es évek elején abba az időszakba, mikor mind Németországban, mind, ha Németországban valami beindul, akkor az Ausztriára is kihat, tehát gazdaságilag valahogy sokkal jobban össze vannak kapcsolva, mint gondolná az ember.

Az említett időszak szintén a „fordulattal”, a német egyesítéssel veszi kezdetét, megemlé-
tése ezen a ponton magyarázattal szolgál arra, hogy miképpen tudott az elbeszélő munkát
találni úgy, hogy még nem volt kezében a diploma.

A rövid bécsi tartózkodással az élettörténeti narratíva tehát válaszúthoz ér:

Na most akkor itt, akkor tényleg ott álltam a válaszúton, mert alapvetően azt hiszem, akkor volt
nekem meg a válaszút az életben, tehát, mert az, hogy egyetem, egyetem után sokan vissza-
jöttek.

A válaszút előtt álló T. számára az elbeszélés két lehetőséget nyit meg. Az egyik az, hogy „visz-
szajön” (az interjú Berlinben készült) Magyarországra, és a Németországból kiinduló fejlődési
hullámot itt „lovagolja meg”. T. el is játszik a gondolattal, mi történt volna, ha ekképpen dönt.

És akkor azt hiszem, ez, ez, megint előjött ez a kalandvágyyszerűség, tehát ahogy ez régen is meg-
volt (...) hogy most otthon maradhatnék úgymond a félkészben, lett volna egy kis lakásom, állás
lett volna, mindenkit ismerek, a fél várost ismerem, még ha 5-6 évig nem is voltam otthon, de,
tehát valahogy így motoszkált bennem, hogy még, még kicsit tanulni, még kicsit járni, tehát ezek
a vándorévek.

A vándorévek kifejezés, ahogy az elbeszélő ki is tér erre, több mint világot látás, és nem is
egyszerűen tapasztalatszerzés, hanem szakmai-emberi előmenetel. A történelmi lehetőség
elszalasztása tehát nem valamilyen nyereség elmulasztásaként reprezentálódik, hanem sok-
kal inkább olyasvalamiként, ami a személyiség fejlődését érinti. Erre utal a „félkész” kitétel is:
nem, Magyarország nincs készen. A főhős másik lehetősége, hogy folytatja a vándoréveket.
A válaszút lényegére a Történelemre való hivatkozás világít rá:

A magyar évfolyamtársam is (...) meglátogatott Bécsben, és ő mondta azt, hogy nézd, hát Ber-
linben 92-t írunk már, 92–93-at, tehát ott is lasszóval keresték az építésszt. És akkor úgy nagyon
úgy éreztem, hogy énnekem még nem kell hazamennem. Mert, mert, mert valahogy, valahogy,
valahogy így gondoltam, hogy oké, most hazamegyek, akkor úgy valahogy, nem az, hogy megáll
az élet, hanem megáll valami fejlődés, amit én magamba, magamból ki akarok hozni.

A történelmi „fordulattal” előálló „beindulás” és a személyes fejlődés így kiegészíti egymást,
sőt egymásba játszik. Vegyük észre, hogy az a belső „fejlődés”, amelyet az én önmagából ki
akar hozni, egyben a berlini, történelmi fejlődés, amelyet meghíúsított volna, ha T. nincs „ott”.
Erre az egymásba játszásra utal az is, hogy T. ezt a „Bécs utáni döntési időszakot” „forduló-
pontként” nevezi meg. Továbbá kitér arra, hogy e döntésében nem pénzügyi szempontok
vezették.

És a vicc az egészben az, tehát az élet fintora az, hogy én tudom, én sok-sok olyant ismerek, akik
járnak ki, jártak ki annak idején Ausztriába dolgozni, mindig ez a pénz, Nyugat, pénz. Tehát ez
így össze van kapcsolva. És én tudtam, hogy abban a szent pillanatban én hülyeséget csinállok.
Ebbe, ebbe a kategóriába gondolkozva hülyeséget csinállok, mert otthon sokkal nyugisabban, fele-
rővel, sokkal jobban meglennék.

A döntést követően azonban a kiteljesedés narratíváját megakasztja, hogy Németországban
megváltoztatják a munkavállalási rendszert, amely szerint csak egy évig dolgozhat az ország-
ban. T. egy „kelet-berlini irodában landol”, ahol két éven keresztül feketén dolgozik. Hosszas
kijárással, a két állam bürokráciájának útvesztőjében kóvályogva végül megkapja a papírt,
amely egyéves külföldi munkavállalásra jogosítja. A megoldást végül egy új történetyszál fel-
vétele hozza el, amelyet így vezet be: „Akkor volt egy időszakom, volt egy barátnőm többek

közt.” Szerelme ajánlatát, hogy kössenek látszatházasságot, visszautasítja. Az elbeszélés azzal a régi ismeretségével folytatódik, akivel végül is papíron összeházasodnak.

Akkor megint mást nem csináltam, mint ... Berlin–Budapest–Berlin, tehát a papírokat, igazolásokat és így tovább. (...) Tehát végül is ez megint egy olyan, azt hiszem, részemről ez a második fordulópont volt, ez az otthon–külföld.

E második fordulópont az elsőhöz hasonló módon jelenik meg. A bécsi „döntési időszaknak” az volt a tétje, hogy hazatér-e Magyarországra, vagy folytatja a vándoréveket. A második fordulópontot a reménytelen ingázás váltja ki a történetben, ahogy T. fogalmaz, ha a házasságot felajánló régi ismerőse nem veregeti meg a vállát, nem csinálta volna végig.

A barátnőjével bevezetett narratíva ezután tovább folytatódik, méghozzá a jelenlegi, „hivatalos feleségével” való megismerkedéssel.

És akkor úgy, pont mikor házasodtunk, én akkor ismerkedtem meg egyébként vele, és mondtam is neki, te ne haragudj, most nem tudok jönni, én éppen nősülök. Picit viccesen, de többé-kevésbé tényleg így volt.

A látszatházasság lezárásának megemlézése után még egyszer visszatér élettársával való megismerkedésére, majd a család témájával egyfajta beérkezést mesél el. A gyerekek jövetele, és ezzel a magyar identitás fontossá válása, gyermekeinek magyarul taníttatása, noha feszültségben áll a „vándorévekkel”, és azzal, hogy az „otthon” eddig mindig az édesapjához kapcsolódott, le is zárja az elbeszélést.

Nézd, hát úgy röviden ennyi. Talán még annyit, hogy azért egy, egy, hát egy forduló, egy ilyen választódnak azért olyan értelemben megvan, hogy hát mindig mondtam, hogy ha itt munkát kerestem, mindig találtam. Baromi rossz a helyzet.

A német egyesítéssel kezdődő történelmi korszak, amely részét képezte az én fejlődésének, véget ért, és ahogy az eleje, úgy a vége is választó elé állítja a történet hőseit. Ezzel a „fordulópont” újratermelődik. T. részletezi a helyzet kilátástalanságát, a boldogulást akadályozó körülményeket, melyeket mindig a Történelemre hivatkozva, a konjunktúra megszűnésével hoz összefüggésbe.

Mondom abba, talán egy zárszóként, hogy én mondom, hogy Magyarországról tényleg nem pénz miatt jöttem el, de könnyen lehet, hogy bármikor pénz miatt megyünk vissza Magyarországra.

Ezzel végleg lezárja az elbeszélést, még annyit tesz hozzá, hogy Magyarországon kívül más hely nem jöhet szóba, ha családjával elhagyják Berlint.

A T. által alkalmazott lokalizációs gyakorlatot hívhatjuk a *Történelem személyesítésének* és a *személyes történelmiesítésének*. A Történelem ugyanis egyfelől a személy kiteljesedésének szolgálatában áll: nemcsak lehetőséget nyújt, de fejlődése egyúttal az én fejlődését biztosítja, ahogy azt a „fordulat” esetében láthattuk. A személyesített történelem egyfelől döntéshelyzetbe hozza az ént, másfelől irányt is ad a továbbfejlődéshez. A történelmi fejlődésbe belemerülve a főhősnek a jó helyen kell lennie, az elbeszélésben szereplő mindhárom „fordulópont” a térbeliség problematikája felől érthető meg. Az elbeszélés e kitüntetett helyei olyan pozícióba helyezik a történet (a Történelem) alanyát, amelyből körültekintve megállapíthatja, hogy „hol a helye”, hová kell eljutnia, a szó mindkét értelmében. Jó példa erre a fal leomlásának epizódja. A főnarratívában nem szerepel, a történelmi esemény ott fordulatként van megnevezve, az én számára sokkal inkább a következményei, az általa megnyitott korszak, semmint

maga az esemény bír történelmi jelentőséggel. T. egy kérdésre válaszolva meséli el élményeit, azzal kapcsolatban, ahogy a Lipcsében élő magyarok segítették egymást. Elmondja, hogy összejártak beszélgetni, átjártak Nyugat-Berlinbe megérdeklődni, hogy „milyen lehetőség lenne odaváltani”.

Mondom, úgy látogattuk mi egymást, és mondom, egy idő után már teljesen nyilvánvaló volt, hogy jól érezzük magunkat. Amikor jöttek ezek a politikai változások, akkor meg teljesen jó volt, főleg a negyed- meg ötödév az már nagyon izgalmas volt. Mert azért mondom én, a történelemkönyvben olvasni egy nagy politikai változást, azért az a hétköznapi sok esetben sokkal nyugisabban zajlik le, de azért, azért érdekes volt, hogy a két Németország megint egyesült.

A fal leomlásának eseménye (turisztikai) érdekességként jelenik meg, és így élettörténeti jelentősége is másodlagos. Így folytatja: „Az egyesítést, azt megmondom, hol éltem meg.” Az egyetemről másfél éves gyakorlatra kellett mennie, és ő Bécsset választotta, ahol egy elismert építész írt számára fogadólevelet. Az NDK azonban arra kötelezte, hogy egy keletnémet kisvárosi önkormányzatnál teljesítse kötelező „praktikumát”.

És mondtam, hogy én nem akarok, hát elküldtek. És ott éltem át a fordulatot. Ott ültem a polgármesteri hivatalban, teljesen, akkor nagyon mérges voltam az egész NDK-ra. (...) És egyik reggel, 7-kor kezdődött a munka, azért diáknak 7 óra az elég durva dolog. És ott bemegyek reggel 7-kor, és érzem, hogy itt konyakszag, valami szeszszagot érzek. Mit iszol? Jóban voltam velük, mit iszol? Mi van? Kinyitották a falat. Vagy leomlott a fal, vagy mit tudom én. Jó délig ott iszogattunk szépen, és így éltem át.

A történelmi esemény idézése arra szolgál, hogy a főhős távolságát reprezentálja attól a helytől, ahol a fenti értelemben lennie kellene (és ez, mint láttuk, nem az esemény helyszíne, ezért nem is beszélhetünk tanúságtételről).

A személyes történelmiesítését az idő szervezésén keresztül érdemes bemutatni. T. elbeszélése szinte hiperreflexív, gyakoriak az érvelések és a fejtegetések, melyek időről időre megakasztják a történet folyását. E múltba tekintő reflexivitás egyik kifejeződése, hogy életének alakulását az általa időszakoknak nevezett korszakok váltakozásaként mutatja be. A különféle események korszakokat nyitnak meg vagy zárnak le, és ezek között a személyes élettörténeti narratíva egyenrangú részét képezik a történelmi korszakok és a személyes jellegű időszakaszok. Így az elbeszélő én fejlődésében a „barátnős időszak” vagy a „Bécs utáni döntési időszak” hasonlóan konstitutív szereppel bír, mint a „fordulattal” beálló történelmi korszak. Így a németországi konjunktúra személyes kontextusban helyeződik el, a kétéves beilleszkedési időszak pedig egyfajta példázatként egyetemes történelmi jelentőségre tesz szert.

Szemmel tartott Történelem

Mi történik, ha a Történelemben merülés veszélyezteti az ént? Z. elbeszélése három lépés távolságban tartja a Történelmet, de nem iktatja ki. A tanúságtétel mindig az én konstrukciója is, Z. azonban nem a részvételen keresztül határozza meg magát, hanem tekintetével tartja uralma alatt az eseményeket. A Történelmen kívül, de a Történelem által (jelen) lenni: „szemtanúságtétel”.

Z. a 60-as évek elején született a szocialista Magyarország egyik, a „munkások fáradhatatlan munkájával” épülő iparvárosában. Szülei röviddel előtte érkeztek ide, hogy részt ve-

gyenek a városépítők mozgalmas életében, mely a kemény munka mellett sok teret enged az ismerkedésnek és a szórakozásnak. Hogy ezekről az örömekről ne kelljen idő előtt lemondaniuk, fiatal szülei Z.-t a tőlük félországnyi távolságra élő nagyszülőknél helyezik el, ott jár óvodába. A zenei tagozatos általános iskolát viszont már szülővárosában kezdheti meg, miután a hatalmas ipari üzemből szellemi munkát végző szülők felfigyelnek különleges zenei adottságaira. Az iskolában az is kiderül, hogy tehetségesen rajzol, így 14 évesen egy budapesti képzőművészeti szakközépiskolába jelentkezik, ahová végül rajz helyett egy másik szakra veszik fel. Az érettségi után első körben bejut a képzőművészeti főiskolára, ami előtt egy évet katonáskodik. A 70-es évek végétől kezdődően a főváros „földalatti” művészi és kulturális életének köreiből mozog, miközben utcai és kocsmái zenélésből, kéregetésből és különféle alkalmi munkákból tartja fenn magát – hithű kommunista apjától nem fogad el anyagi támogatást. Egy ellenzékietek külföldre szöktető illegális csoportban is szerepet vállal, miután azonban az államvédelem nyomására kénytelen feladni magát, hónapokig előzetes letartóztatásban, majd több mint két évig egy pszichiátriai intézetben tartják. Kiengedésekor 24 éves, nem folytatja a főiskolát, éveket rosszul fizetett alkalmi művészi munkákat vállal, vagy zenél. Megismerkedik egy „NDK-s lánnyal”, házasságot kötnek, és a lány kérésére Kelet-Berlinbe költöznek, ahol hamarosan lakást kapnak, megszületik közös gyermekük, Z. pedig kézművesként dolgozni kezd egy üzemből. A berlini fal leomlása után két évvel felbontják házasságukat, a gyermek volt feleségénél marad. Új barátnőjével közös kisipari vállalkozásba kezd, megszületik közös gyermekük, a cég évről évre egyre sikeresebb. A 12 év alatt jelentős forgalmúvá fejlődő vállalkozást végül Z. az időközben megromlott párokapsolat megmentése érdekében eladja. Viszonyuk végérvényesen megromlik, Z. elköltözik otthonról. Az interjú felvételekor egyedül él lakásában, ahol gyermekei rendszeresen látogatják. Egy volt üzletfele beosztottjaként dolgozik.

Z. elbeszélésének fonalát követve kezdetben azzal szembesülünk, ahogy egy kisfiú rácsdálkodik a világra. Ez a világ nem más, mint a nagy szocialista iparváros a maga „szörnyű szocreál épületeivel”, ami azonban az ő szemében maga a „Disneyland”, melynek legcsodálatosabb helyszíne a kohó, legnagyobb eseménye pedig a május elsejei felvonulás. Nagyszüleihez kerülve a csodálatos gyermeki világ új helyszínekké gazdagodik – ennek díszletei, és az e világot benépesítő rokonok és szereplők (parasztok, zsidók, keresztények, kommunis-ták, arisztokraták, papok és szerzetesek) elbeszélői megjelenítésekor Z. a történelemre hivatkozás eszközeit hívja segítségül.

Én egy állati furcsa helyzetben voltam, mert ha pár száz méterrel lejjebb mentem, akkor ott volt a pártház, ha pár száz méterrel feljebb, akkor ott volt a katedrális, meg a püspök, és akkor megint ötven méterre a ferencesek meg az M. Júlia, akinek szolgálónője volt, (...) és akkor visszamész [szülővárosa nevét mondja], és ott meg a gyár. (...) És akkor saját magadnak raksz fel kérdéseket gyerekként, hogy akkor ez most hogy van?

A Történelem tehát jelenvalóvá válik, de nem kap cselekvő szerepet, nem avatkozik be Z. történetének alakulásába, csak elkerülhetetlenül körülveszi a gyermeki aranykort. A gyermeki évek időtlen aranykorából egy fejlődési, kiteljesedési folyamat bontakozik ki az elbeszélésben: a zenei általános iskolába kerülő fiú előtt új lehetőségek nyílnak meg, kórus-tagként beutazza az országot, sikeres fellépéseket ad, óriási túljelentkezés mellett veszik fel a művészeti szakközépiskolába, így 14 évesen felkerül Budapestre, ahol beleveti magát a pezsgő kulturális életbe, hogy aztán élményeit saját alkotói tevékenységében kamatoztas-

sa. Miközben a saját terep, a fővárosban felfedezett kulturális közeg a korszak „földalatti” dimenziójaként kerül elbeszélésre, ennek kontrasztjaként jelenik meg a „hivatalos” oldal, a magukat túl komolyan vevő, és ezzel egyben le is járató tanárokkal, akik nem tudják elfogadni, hogy a „hippik” kilépnek a KISZ-ből. A képzőművészeti főiskolára való bekerülés a kiteljesedés folytatásaként, a saját perspektíva, a saját „földalatti” közeg kitágulásaként kap értelmet az elbeszélésben. Ezt a kiteljesedési folyamatot akasztja meg a „túloldalról” a kötelező bevonulás eseménye:

Előfelvételiként el kellett mennem a hadseregbe, hát én akkor 19 évesen bekerültem a honvédségre (...) és hát az egy, az a pokol volt maga. (...) Ilyen tirpák őrmesterekkel ott izé, és hát ez egy olyan vágás volt az életemben, ami, tehát így senki se értette, de nem csak én, hanem az összes előfelvételis, hogy ez hogy a faszb' van? Tehát hogy ez hogy működik, hogy 19 évesen ott állni és ilyen bunkók ott, na mindegy. És akkor valahogy átvészelttem ezt az egész témát 19 évesen, és akkor leszereltem, elkezdtem a főiskolát.

Az államvédelmi hatóság színre lépésével, a börtönbe zárással és a pszichiátriai intézetbe utalással a kiteljesedés eddig követett – a katonáskodás elbeszélése után is folytatni kívánt – narratívája teljesen megtorpan. Megszakad az az elbeszélői stratégia, mely a bemutatott történelmi sajátosságokat, mint „hivatalos” világot, sikeresen kívül tartotta a „földalatti” világban zajló cselekményen, folyamatosan külsődleges körülménnyé téve amazt, melyhez képest az illegális tevékenységet folytató főhős „ellenállóként” jelenítődik meg.

Aki annak idején értelmiségiként és ilyen forróvérűként és hippiként meg ilyen avantgárd gondolkozóként nem volt benne ebben a lazán szervezett ellenállásban, már így idézőjelben, az tényleg szegény volt. Tényleg mindenki, valamit mindenki tett.

A „másik oldal” felől érkező kényszerek elől mindvégig kitérő, azok erejét folyamatosan lekicsinylő, velük szemben állva mindvégig rajtuk ironizáló főhős a letartóztatás eseményétől kezdődően egyszerre e kényszerek elszenvedőjévé, áldozatává válik.

„Tényleg, akkor engem már üldöztek” – így beszél a letartóztatását megelőző időszakról.

„Az iskolapadból rángattak ki az ávosok” – utal főiskolás tanulmányai kényszerű megszakadására.

„Amit csak el tudsz képzelni, ami tényleg a legvadabb filmekben, hát olyan tényleg van” – idézi fel a börtönben átélt borzalmakat.

„Nekem ez az egy év ez ilyen black out, ilyen kiesés” – összegzi a zárt osztályon eltöltött időszakot.

„Sajnos, mire leállították a gyógyszert, addigra az idegrendszerem már annyira tönkrement (...) tehát mire idézőjelben meg kellett volna gyógyulnom a skizoid paranoiából, addigra kaptam egy klausztrófiábiát” – számol be a pszichiátrián való hányattatásáról.

A kiteljesedés narratívája tehát megszakad az elbeszélésben:

Ott álltam az utcán, és 24 évesen, én nem tudtam, hogy mi lesz (...) Tehát én, annak idején elkezdtem, így drogot, meg, szóval így nagyon lelassultam, az életem, így vakvágányra futott.

A cselekményalakulás szempontjából mindeddig folyamatosan külsődlegesként megjelentett, kiiktatott, lekicsinyelt „másik oldal” a gyanakvó államvédelem titkos ügynökei képében immár folyamatos és elkerülhetetlen, testközeli fenyegetésként jelenítődik meg. A főhős immár minden lépésével belebotlik abba, ami mindeddig jelentéktelen, külsődleges lehetett számára.

Mert én úgy jöttem ki a börtönből, hogy én tudtam, hogy énrajtam minimum öt ember rajtam van, és nézi, hogy mit csinálok, tehát, hogy mikor fingok, mikor köhögök.

A Z. mozgásterét behatároló, időtlenül jelen lévő, láthatatlan, mégis kérlelhetetlenül szorító közeg nem más, mint amely a valamivel fentebb idézett gyermekkori világnak még csak egy érdekes díszlete volt (a pártház, nem messze a nagyszülők házától). A gyermekkori szabad mozgáster díszletei megelevenednek, és akadályokat képeznek, sőt folyamatos fenyegetést jelentenek a főhős számára. Ezt a helyzetet az elbeszélő a Történelem számlájára írja:

Akkor még kommunizmus volt (...) a színművészeti főiskola annak idején, meg a művészeti főiskolák voltak az egyetlen iskolák, ahol büntetett előélettel is lehetett tovább tanulni. Hát én pedig úgy döntöttem, hogy (...) így megköszöntem, és nem tanultam tovább.

Az elbeszélő által így lokalizált Történelem, a *kommunizmus, mint a főhős elnyomója, végzete*, a „tirpák őrmesterek”, a „KISZ-mozgalmár” tanárok vagy az „államvédelmisek” képében eddig folyamatosan „esélytelenként” ábrázolt, ironikusan kfigurázott, örök (apja Történelmeként megörökölt) ellenlábasként volt rögzítve, amivel viaskodva ő maga fokozatosan kibontakozhatott, kiteljesedhetett. A *Történelem malmába kerülés* narratívája ezzel szemben saját ellehetetlenülésének kívülről történő kikényszerítettségét teszi elbeszélhetővé, a vakvágyanra kerülést, amellyel szemben a célravezető reakció a visszahúzóadás, a kitérés lehet.

Az én és a Történelem egymáshoz képest történő rögzítésének két tipikus eljárását – a Történelem banalizálását és fatalizálását – rendszeresen, egymással szembe helyezve alkalmazza az elbeszélő. Ennek az aktuálisan változó, performatív szembehelyezésnek a mindenkori tétje az, hogy a Történelem banalizálható minőségben tartásával elejét lehessen venni a Történelem fenyegető fatalitásának, elkerülendő a Történelem áldozatává válást, lehetővé téve az annak szorításából való megmenekülést, kikeveredést. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges a Történelem fatális minőségben tartása is.

A Kelet-Berlinbe költözéssel új tér nyílik meg a főhős kiteljesedése számára az elbeszélésben: kiút a *Történelem áldozatául esett* minőségből. Új kiindulópontot kap a történet, a főhős az NDK-ban mindent újra kezdhet.

És akkor hát itt álltam. És akkor így kezdődött itt az élet. Tehát ez úgy kezdődött, hogy tényleg megnéztem, hogy akkor most tényleg mi van a tarsolyban. Tehát mit lehet ezzel kezdeni, ami a tarsolyomban van.

Az NDK meghódítása, belakása az emberek – főleg zenészek – megismerésével kezdődik, akikkel a főhős végigturazza az országot, később viszont Kelet-Berlinben állandó munkahelyet talál. Feleségével nagy lakást és házastársi hitelt kapnak, megszületik közös gyerekük. Így kap lendületet egy új kiteljesedéstörténet.

Tehát el tudjátok képzelni, nekem mindjárt egy fél év múlva, nekem egy teljes képem volt, egy 100%-os körképem volt, erről az országról. (...) Én az NDK-t itt 100%-ban átéltem, és nekem nagyon érdekes volt. (...) És ment a téma.

Ebben a térben (hangsúlyozottan) nyoma veszik a Történelem korábban megismert szorító jelenlétének, sokkal inkább hasonlít arra a gyermekkori jelenetre, amelyben a főhős szabadon mozogva szemlélheti a pártházat és a katedrális, mint történelmi érdekességeket. Biztonságos kívülállását immár külföldiségére alapozhatja. Az így kivívott biztonságot még a titkos ügynökök itteni megfelelői, a hírhedt „Stasi”-sok és egyéb hivatalos szervek sem fe-

nyegetik. Ezek most új terepet biztosítanak a Történelemhez képesti én-meghatározásnak, a Történelem banalizálásán keresztüli én-kibontakozásnak.

Itt volt a fal, itt át lehetett volna sétálni, de nem lehetett, el kellett menni először az Ausländer Polizeihoz, minimum 3 nappal azelőtt, amikor ki akartam menni.

A vasfüggönyön való átkelés értelmetlen adminisztratív problémaként reprezentálódik, a főhős hetente jár át zenét oktatni a berlini fal túloldalára, ahol szintén otthonosan mozog – a szabad mozgástér körvonalai tágulni kezdenek. Így az ő Történelemtől ártalmatlanított tere hamarabb foglalja magában a Nyugatot, mintsem a fal leomlik.

89 végén ott ültünk a lakásban a tévé előtt (...) ez a Günter Schablowski (...) akkor így olvassa, hogy és akkor mostantól az összes NDK állam – hát ezt ismeritek, nem? És izé [útlevél] nélkül lehet menni. És akkor ültünk, tudod, voltak itt haverok is a lakásban, és akkor így nézem a tévét, és mondom, hogy figyelj, hallottatok, hogy ez most mit mondott? Hát persze, de ez biztos valami hülyeség (...) de tényleg lehetett így látni, nem tudom, a filmet ismeritek-e, így a kamera is ment egy kicsit összeviszsa, mert senki nem tudta, hogy akkor ez most mi. Ez olyan pillanat az életben (...). Ott lenni abban a pillanatban. Ez biztos olyan, mint egy riporternek ott lenni, amikor a izé, a Challenger lezuhan (...) Öt perccel később hangos volt az utca. Tehát trabik, mindenki. Mentek. Fél óra múlva már kinéztél az ablakon, és hömpölyögték az emberek a határ felé, hát a fal felé. Mindenki így fél óra múlva felfogta. S akkor én elkezdtem fosni, mert tényleg lehetett látni az utcán, hogy gyerekek is este, fél tízkor, kis csecsemőkkel ott mennek, és megérttem, hogy az NDK-sok ezt úgy fogják fel, hogy most gyorsan menni kell, mielőtt izé, valaki felolvassa, hogy nem jó. És akkor én is gyorsan fölpattantam a biciklire, és elmentem a Checkpoint Charlie-hoz meg a Friedrichstrasséhoz, ez nincs messze egymástól, s ott voltam egész éjszaka, néztem ezeket. Sajnos nem volt fényképezőgépem akkor még, de hát éjfélről ott álltam a Friedrichstrassén, ez egy nagy labirintus, és egy ilyen korlátra felmáshoztam, és néztem lefele, tehát órákon keresztül néztem ezt a hömpölygő, félig pánikban, félig boldogságban úszó tömeget, aki minden irányba megpróbált, szóval így mentek, és így sokan örültek, de lehetett látni a pánikot is a kis arcukon. S akkor tényleg lehetett látni, hogy legalább a fele az összes kis cuccával ment. Tehát ilyen bőrrönddel, meg némelyik vitte a tévéjét, szóval nagyon aranyos volt az egész téma, de ilyen, szóval állati volt.

A történelmi esemény személyes élményként való megjelenítése ezen a ponton egyszerre idézi meg a Történelem fatális kényszerének való kiszolgáltatottságot, valamint a lehetőséget a Történelem banalizálására, hogy azután az elbeszélő performatív aktusa e kettő konfliktusát a már korábban ismertetett (a fatálist banalizáló) technikával békítse ki. Z. mint egy filmet meséli el a fal leomlását, amelynek korábbi önmaga csak szemlélője, de nem résztvevője vagy átélője. A főhős kapcsolatát a történelmi eseménnyel így a távolság és az otlét egyszerre határozza meg. Olyan tanúságtétel ez, amely kizárólag a látványon, a látáson alapul, ami egyszerre teszi lehetővé a Történelem távol tartását, és az én ennek megfelelő – Történelem általi – konstitúcióját. A történelmi esemény így egyszerre tanúsítja a főhős létét, hogy jelen volt abban a megismételhetetlen pillanatban, illetve tanúsítja távolságát, a magaslatról szemlélődő, „mindent látó” pillantást, amely immár nem a Történelemmel ironizál, hanem azokkal, akik átadták magukat a sodrának, vagyis a labirintusban félig pánikban hömpölygő tömeggel.

A Történelemmel ápoltt, itt bemutatott viszony ellenpárjaként jelenítődik meg a feleséghez fűződő viszony átalakulása: a feleség mintegy azzal kerül ki a főhős történetéből, hogy – vele ellentétben – a *Történelem malmába kerül*.

Onnantól kezdve [a fal leomlása] az én életemben is egy nagy változás történt, mert hirtelen észbe jutott a feleségemnek, hogy végül is most már nem szeret. Tehát így el akart válni, és el is váltunk.

A válás után a főhős egyedül marad egy bőrrönddel, elgondolkodik a hazatelepülésen, de végül az általa eddig oly sikeresen meghódított térben marad:

Itt meg már annyit belefeccöltem (...) megteremttem az emberekkel a kapcsolatot, és (...) gondolkoztam ezen, hogy hazamenjek, ne menjek, mi legyen (...) és akkor azt mondtam, hogy megpróbálom ezt inkább itt.

A jól belakott régi tér az új párkapcsolatban még inkább kiszélesedik a közös vállalkozással. A terjeszkedő cég ügyeinek intézése szabad utat nyit a világ távoli pontjai felé, melyek között a tervei megvalósításán munkálkodó főhős kedvére mozog. A mozgástér kitágulása immár egy újabb kiteljesedés terepe, melyben a főhős egyre sikeresebb üzletemberként bontakozik ki. A kiteljesedés történetének végét a párkapcsolat megromlása idézi elő az elbeszélésben.

Az én előképzésem az egy kézműves előképzés, grafikus, zenész, tehát én tudok szervezni, de az összes gazdasági tudást, ami ehhez kellett, azt én útközben tanultam meg. De nagyon. A végére. Tehát ezt megtanultam. De a lényeg az, hogy eladtuk, vagyis hát eladtam az egész céget, most már két és fél évvel ezelőtt, mert éreztem, hogy én nem tudtam, hogy a gyerekem mit szeret enni. Meg nem tudtam, hogy mi a kedvenc játéka. Meg nem tudtam, hogy a feleségem mit szeret, meg mit, meg hogy. Tehát én teljesen ilyen ízében voltam, ilyen transzban. Állandóan mentem, és csináltam a dolgokat, meg üzletet kötöttem, meg mentem ide-oda, vásárokra, meg repültem összevissza London, Párizs, meg mindenhova, meg még nagyobb terveim voltak, hogy mekkora céget csinálok belőle. És közben pedig pont azokat veszítettem el, akik nekem a legfontosabbak lehettek volna. Csak hát azt még akkor nem tudtam.

Z. akkori önmagát transzban lévőként jeleníti meg, majd egy másik aktussal e transzban végigvitt teljes kiteljesedéstörténetet beleírja a Történelem egy adottként megjelentett korszakába:

Ez a 12 év, ez nekem egy nagyon gyorsan eltelt év [sic] volt, mondjuk össze lehet kötni ezzel a gyors fejlődéssel is, ami az NDK-s rész, a Kelet-Berlinnek a területén történt. Itt tényleg nagyon sok minden megváltozott az utolsó 12 év alatt.

Azzal az eltávolító aktussal, hogy transzba esését a Történelem számlájára írja, az elbeszélő felmenti magát, hogy aztán bizonyossá tehesse: a német újraegyesítést követő, kábulatba ejtő fellendülésen immár túl van, kijózanodott. A Történelem, mint fenomén, ismét úgy került megidézésre az elbeszélésben, mint amelynek figyelmen kívül hagyása (a sodrába kerülés) a főhős kiteljesedésének kudarcához vezetett. A Történelem ismételt eltávolítása pedig újra megteremti a teret a főhős túlélése, kiteljesedése számára.

Nagyon jó munkahelyem van, nagyon nyugis, azt csinálom, amit mindig, nagy terveim vannak, azt szeretném csinálni, amire régóta nem volt időm, tehát festéssel, grafikával és zenével megint foglalkozni, és, hát ennyi. És akkor megérkeztünk ide...

– e szavakkal fejezi be az interjút. Ez az „itt és most” olyan biztonságos, nyugalmi helyzetként jelenítődik meg, amely túl van a viszontagságos előzményeken, és kívül esik a Történelem újonnan felismert fenomenjának terén és idején. Attól biztonságos távolságban, egy réginek és újnak egyaránt tűnő valóság lokális, mégis univerzális világában helyezkedik el.

Tehát én itt maradtam ebben a kis kerületben, nem mentem el innen sehova, de közben nagyon sokat utaztam összevissza, tehát a világban is sokat utaztam, meg itt az országban is. Meg Európában is. De hát mondom, itt nagyon megváltozott ez a kis környék.

Az én kívül helyezése a beazonosított Történelmen immár nem lehet olyan totálisan kizárólagos, mint a korábbi esetben, amikor a főhős más országba költözött. Most tehát úgy marad egy helyben – kis kerületében –, hogy azt újra felfedezze saját maga számára, illetve jelen kíván maradni élete korábbi színterein, de már nem transzban lévő üzletemberként.

Érdekes így látni, hogy tök mindegy, hogy hol vagy, tehát ez, hogy itt élek vagy ott élek, meg emígy élek vagy amúgy élek, ez mind nem annyira fontos. Most például levelezek egy kínai kislánnyal az interneten, és így nagyon érdekes, hogy valaki Észak-Kínában (...) ugyanazon a viccen nevet, mint én. És húsz évvel fiatalabb, és Észak-Kínából van. Ez hogy van? Hát végül is az ember, tehát ha így megkérdezi magát, hogy most mér' itt vagy mér' ott, akkor azt is lehet, az ellenkérdést tenni, hogy mér' ne. (...) Valószínűleg ez tökmindegy. Az a lényeg, hogy az ember megtalálja azokat az embereket, akiket szeret, meg akik szeretnek.

Az én túlélése számára kialakított dimenzió tehát itt már nem a különféle terek lehatárolása útján van kijelölve, ez a dimenzió immár egy új közegben kap értelmet, ez a közeg pedig a szeretet – időközön és tereken átívelő – univerzális közege. Z. arról számol be, hogy lakását úgy alakította ki, hogy gyermekei jól érezhessék magukat nála. Az utóbbi időben felvette a kapcsolatot több volt osztálytársával, barátjával, felkészült rá, hogy idősödő szüleit magához veszi. Az interjú közben szóba kerülő szereplőkről fényképeket mutat a falon, megjeleníti őket saját lakóterében.¹¹

Az elbeszélés megidéri saját korábbi technikáját, amely a Történelem banális és fatális megteremtésén keresztül tette lehetővé az önelbeszélést – amely a jelenbe érve nyugvópontra jut, olyan helyre ér, amely megfosztatott a (továbbra is jelen lévő) Történelem veszélyeitől és szeszélyeitől. A fal leomlásának epizódjában demonstrált pozíció ez, amelyből nem kell tartani a Történelem váratlan, kiszámíthatatlan eljöveteletől, de amely immár nem a történelmi, hanem egyfajta univerzális térben és időben artikulálódik. De amelyből – a biztonság kedvéért – továbbra is minduntalan rá kell kérdezni az egymáshoz képesti elhelyezkedésre: „Ez hogy van?”

Összegzés

Bemutattuk néhány esetét annak, hogy az én-elbeszélésben a történelmi referencia miképpen állhat az identitás szolgálatában. A Történelem, mint láhattuk, nem egy színpad, amelyen az élet játszódik, hanem maga is szereplő, amellyel az én így vagy úgy, de viszonyba kerül. A Történelem narratív konstrukciója e viszonyon keresztül az én konstrukciójának részévé válik, azaz a Történelem lokalizációja az én lokalizációja is egyben, és viszont. Nem arról van tehát szó, hogy „mindenki gondol valamit a történelemről”, sokkal inkább arról, hogy miképpen valósul meg a Történelem performatív *használata*.

¹¹ Így nézve, a faliképről ránk tekintő nagyszülők is Z. Történelmen kívülé tett dimenziójában nyerik el hősi karakterüket. „Leszartak mindent” – adózik nekik áhítatával Z., miután elmeséli, hogy az egykori szerelmesek hogyan házasodtak össze az egyik ágon keresztény, a másik ágon zsidó felmenők vészjósló aggodalmai ellenére, majd pedig később hogyan óvták meg gyerekeiket a II. világháború rájuk leselkedő borzalmaiktól.

A történelemre vonatkozó kérdésünket az időbeli és térbeli elhelyezés szempontjából tettük fel, és azzal pedig, hogy vizsgálatunk tárgyát lokalizációs gyakorlatok képezték, tudatosan hagyatkoztunk a lokalizáció fogalmának kettős értelmére. Az idő történelmi modalitása elsősorban egy korszak lezárultának bejelentésével mutatkozott meg. A korszak fogalmával történő időbeli lokalizáció biztosítja az én reprezentativitását, ugyanakkor lehetővé teszi a Történelem egyéni-egyedi konstrukcióját is. „A »korszakok retorikája« világosan megmutatja, hogy az identitásképzés, az önmegértés a »másságra« van utalva. A korszakok általi történelmi önreflexió a »más általi önmegértés« (Hans Robert Jauß) alakzatával fogalmazható meg, s minthogy ezt a másságot a jelenkori (ön)reflexió »helyezi az időbe«, az is nyilvánvaló, hogy e »másság« nem önálló, eleve létező múltként jelenik meg, hanem mintegy az önmagát az időben megértő szemlélő építi fel – önmagából. Vagyis: a korszakalkotással önmagát »mássá« téve ebben a »saját/másik«-ban értelmezi önmagát” (Kulcsár Szabó 1996). Így, noha az identitás konstrukciójában mindhárom interjúalanyunk használja a német egyesítést követő korszakot, az idézés eltérő stratégiái eltérő Történelmeket hoznak létre, amelyek jelentését egyedül az én és a Történelem narratív dialektikájának elemzésével lehet feltárni. E történetében a Történelem egyszeri és visszahozhatatlan korszak, olyan, mint a gyermekkor, amely nem továbbhalad az egyénen kívül, hanem emlékként tovább él benne. T. élettörténetét ezzel szemben végigkíséri a Történelem, és a cselekményszövés egyik mozgótagja éppen ez az egymásba játszás, illetve a kettő különválása. Végül Z. elbeszélésében Történelem és én egybecsúszásának konfliktusa a Történelmet távolító, azt távolról szemmel tartó lokalizációval lesz feloldható.

Hasonlóan, a fal leomlásának elbeszéléseiben számunkra nem a történelmi esemény mibenléte volt érdekes, hanem az, hogy mit árul el az identitás konstrukciójáról: E. történetében, amelyben hallomásból értesülnek róla, és amelyben az is felmerül, hogy a németek két év után el is felejtették; T.-nél, aki attól a helytől való távolságát demonstrálja vele, ahol lennie kellett volna; illetve Z. számára, aki egyszerre tesz tanúságot és hoz létre távolságot a tanúságtétel tárgyával szemben. A lokalizáció térbeli dimenzióját tekintve tehát arra a csupán első pillantásra különös következtetésre juthatunk, hogy az én elhelyezése nem csak a Történelemben lehetséges. E. élettörténetében paradox módon a történelmi lokalizáció a Történelem felfüggesztődését valósítja meg, egy olyan történelmen kívüli teret hoz létre, amelyben az én magára van utalva, hogy meglelje saját helyét. T. ezzel szemben a Történelemben, a történelmi térben helyezi el magát, míg Z. a Történelmen túli térben, ott, ahonnan (előre) láthatók annak esetleges veszélyei.

A történelem belsővé tétele, személyesítése és banalizálása-fatalizálása: az általunk rekonstruált lokalizációs gyakorlatok távolról sem azonosak a történelem idézésekor alkalmazott eljárások teljes repertoárjával. Mégis, jelentőségük túlmutat itt bemutatott egyedi alkalmazásukon. E diszkurzív technikák ugyanis nem interjúalanyaink találmányai, hanem olyan kulturális eljárások, amelyek az élet számos területén vizsgálat tárgyává tehetőek, így például az oly sokat emlegetett „múltfeldolgozás” területén is.¹²

12 A múlt (át-, ki-, le- vagy) feldolgozásának a jelenben folytatott közösségi ritusai (az ügynőkügyek vagy a kollektív traumák feldolgozásától az aktuális politikai gyakorlatoknak a történelmi korszakokba való visszagyökereztetéséig) kapcsán dolgozatunk arra az érzékeny problémára hívhatja fel a figyelmet, hogy a „közös múlt” közeleti, nyilvános „rekonstrukciójának” mindenképpen tekintettel kell lennie az eltérően érintett egyének eltérő én-konstrukciójára. Hiszen nem a történelemnek vannak beszélő érintettjei, hanem az érintettségnek lesz olyan személyes Történelem, amelynek segítségül hívásával az én elbeszélhetővé válik.

Hivatkozott irodalom

- Anderson, Linda (2001): *Autobiography (The New Critical Idiom)*. London: Routledge.
- Eakin, Paul John (1999): *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca: Cornell University Press.
- Eakin, Paul John (2001): Breaking Rules: The consequences of self-narration. In *Biography* 24(1): 113–127.
- Ehmann Bea (2002): Az emigráns lét kollektív élményuniverzumai. In *Migráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. Kanyó Tamás (szerk.). Budapest: L'Harmattan, 119–135.
- Gilmore, Leigh (2001): *The Limits of Autobiography: Trauma and Testimony*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gyáni Gábor (2000): Emlékezés és oral history. In uő. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág.
- Hoffman, Eva (2004): Between worlds, between words. In *Lost Childhood and the Language of Exile*. Szekacs-Weisz Judit és Ivan Ward (szerk.). London: IMAGO MLPC–The Freud Museum.
- K. Horváth Zsolt (1998): A történeti tanúságtételről. In *BUKSZ* 10(4): 379–381.
- Kanyó Tamás (szerk.) (2002): *Emigráció és identitás. 56-os magyar menekültek Svájcban*. Budapest: L'Harmattan–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Kónya Anikó (2002): Szubjektív történelem. Történelem az önéletrajzi visszaemlékezésekben. In *Emigráció és identitás. 56-os magyar menekültek Svájcban*. In Kanyó Tamás (szerk.). Budapest: L'Harmattan–MTA Kisebbségkutató Intézet, 149–162.
- Kovács Éva és Melegh Attila (2000): „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is.” Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében. In *Diskurzusok a vándorlásról*. Sik Endre (szerk.). Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 93–154.
- Kulcsár Szabó Zoltán (1996): A „korszak” retorikája. In *Literatura* (2): 127–143.
- Melegh Attila (1999): Migráció és életút. Amerikás magyarok élettörténetei. In *Régió* 10(3–4): 126–160.
- Ricoeur, Paul (1992): Personal identity and narrative identity. In *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 113–139.
- Tengelyi László (1998): *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz.
- Tóth Eszter Zsófia (2000): Klió és az oral history. In *Múltunk* 3: 165–177.
- Vértesi Lázár (2004): Oral history. A szemtanúként elbeszél történelem lehetőségei. In *Aetas* 1: 158–173.
- Z. Varga Zoltán (2000): Önéletírás-olvasás. In *Jelenkor* 1: 87–93.

Tabula

* kultúrakutatás * néprajz
* kulturális és vizuális antropológia
* kritikai kultúrakutatás
szakmai fórum

A *Tabula*.....

2007 10(1) számának tartalomjegyzéke:

JÁVOR KATA	Egy mezőgazdasági vállalkozócsalád sikeres gazdálkodási stratégiája a rendszerváltás utáni Zsombón
MURÁNYI VERONIKA	„Belédobják azokat a flakonokat, s itt, a Tatros partján billegtetni a szél.” Hulladékkezelés Gyimesközéplekon a 21. század elején
DÖMÖTÖR BEA	A rögzíthetetlen elbeszéli és olvasói pozíció. Népi önéletírások elemzése
PETI LEHEL	Kollektív látomások a moldvai csángó falvakban
HAJNAL LÁSZLÓ ENDRE KISZELY KRISZTIÁN	Vásári kiállítás és fotóműterem Kőrösfeketetőn

Rekonstrukciók

Czoch Gábor – Fedinec Csilla, szerk.: Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből

Kasznár Veronika Katalin

Érzéki tudás, mindennapi kreativitás és az új nemi szerepek

Sarah Pink: Home truths - gender, domestic objects and everyday life

Kulcsár Dalma

Az észak-európai narratológia folklorisztikai perspektívái

Annikki Kaivola-Bregenhøj-Barbro Klein-Ulf Palmenfelt, eds.: Narrating, doing, experiencing. Nordic folkloristic perspectives

Gulyás Judit

A józan kultúra

Kelemen Gábor - B. Erdős Márta: Craving for sobriety. A unique therapeutic community in Hungary

Madácsy József

Lövedékből Corpus Christi

Korff, Gottfried, Hrsg.: KriegsVolksKunde. Korff, Gottfried, Hrsg.: Alliierte im Himmel. Scheer, Monique: Rosenkranz und Kriegsvisionen

Buday Kornélia

Az érzékek tudománya - vagy művészete? Új gondolatok a vizuális antropológiában

Anna Grimshaw - Amanda Ravetz: Visualizing anthropology. David MacDougall: The corporeal image.

Film, ethnography and the senses

Csorba Judit Dorottya

Tari János: Archív filmek és új médiumok - konferencia és fesztivál Oxfordban

Elérhetőség * információ * megrendelés:

Néprajzi Múzeum

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Telefon: 473-2407 * Fax: 473-2411

E-mail: tabula@neprajz.hu

Honlap: <http://www.neprajz.hu/tabula>